

О.Л. Бурак *,
 Н.Б. Федорків,
 І.М. Карпінець,
 Р.Є. Ковальчук,
 Н.В. Чаплинська

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ДИНАМІКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНА В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Івано-Франківський національний медичний університет
 вул. Галицька, 2, Івано-Франківськ, 76018, Україна
 Ivano-Frankivsk National Medical University
 Halyska str., 2, Ivano-Frankivsk, Ukraine
 *e-mail: oburak@ifnmu.edu.ua

Цитування: Медичні перспективи. 2025. Т. 30, № 1. С. 4-11

Cited: Medicni perspektivi. 2025;30(1):4-11

Ключові слова: ментальне здоров'я, громадське здоров'я, PubMed, систематичний огляд
Key words: mental health, public health, PubMed, systematic review

Реферат. Ментальне здоров'я – невід'ємна складова громадського здоров'я в сучасному світі: динаміка використання терміна в наукових публікаціях. Бурак О.Л., Федорків Н.Б., Карпінець І.М., Ковальчук Р.Є., Чаплинська Н.В. Ментальне здоров'я є фундаментальним правом кожної людини та невід'ємною частиною здоров'я. На його стан впливають соціально-економічні фактори, які потрібно враховувати в комплексних стратегіях зміцнення психічного здоров'я, профілактики психічних розладів, лікування та відновлення із застосуванням загальноурядового підходу. Метою нашої роботи було вивчити динаміку використання терміна «ментальне здоров'я» в публікаціях, які доступні в електронних наукометричних базах даних, зокрема PubMed та Google Scholar, та проаналізувати кількість таких робіт після значущих суспільних подій. Для досягнення мети дослідження здійснили пошук наукових публікацій за запитами «mental health», «mental health natural disaster», «mental health armed conflicts», «mental health general practitioner» у наукометричній базі медичних даних PubMed та пошук за запитом «ментальне здоров'я» в базі даних Google Scholar. Проаналізували динаміку публікацій з моменту їх першої появи до сьогодні англійською та українською мовами із застосуванням пошукових фільтрів «systematic review» та «систематичний огляд». Для аналізу трендів використовували пакет статистичних функцій програми Microsoft Excel для Microsoft 365. За запитом «mental health» у базі даних PubMed отримано понад п'ятсот тисяч результатів, з них дев'ятнадцять тисяч – систематичні огляди. Під впливом природних катастроф та воєнних дій стан ментального здоров'я великої кількості людей погіршується. В Україні, під впливом воєнних дій, усе населення є в зоні ризику порушень ментального здоров'я, що потребує невідкладних реакцій урядових та неурядових організацій та створює додаткові виклики для громадського здоров'я. Отже, у доступних наукових публікаціях встановлено щорічне зростання кількості публікацій за пошуковими запитами «mental health», «ментальне здоров'я»; після значущих суспільних подій (природних катастроф, воєнних конфліктів) з'являються численні публікації, які висвітлюють вплив події на ментальне здоров'я постраждалого населення.

Abstract. Mental health is an integral component of public health in the modern world: the dynamics of the term use in scientific publications. Burak O.L., Fedorkiv N.B., Karpinets I.M., Kovalchuk R.Y., Chaplynska N.V. Mental health is a fundamental right of every person and an integral part of health. Its condition is influenced by socio-economic factors that need to be considered in comprehensive strategies for strengthening mental health, prevention of mental disorders, treatment and recovery using a whole-of-government approach. The purpose of our work was to study the dynamics of the term “mental health” use in publications available in electronic scientometric databases, in particular PubMed and Google Scholar, and to analyse such kind of works appearance after significant social events. To achieve the goal of the research we used key words “mental health”, “mental health natural disaster”, “mental health armed conflicts”, “mental health general practitioner” for scientific publications search in the scientometric medical database PubMed and key word “mental health” (in Ukrainian) in Google Scholar database. We analyzed the dynamics of publications from the moment of their first appearance until today in English and Ukrainian with search filters “systematic review” and “systematic review”. The package of statistical functions of Microsoft Excel for Microsoft 365 was used to analyse trends. For the term «mental health» in PubMed database we got more than five hundred thousand results, of which nineteen thousand publications were systematic reviews. Under the influence of natural disasters and

military operations, the mental health of many people is deteriorating. In Ukraine due to military operations the entire population is at risk of mental health disorders which requires urgent responses of governmental and non-governmental organizations and creates additional challenges for public health. So, in the available scientific publications an annual increase in the number of publications by search query, "mental health" has been established. After significant social events (natural disasters, military conflicts), numerous publications highlighting the impact of the event on the mental health of the affected population appear.

Ментальне здоров'я, беззаперечно, є одним з фундаментальних прав кожної людини та впливає на гармонійний розвиток як окремої особи, так і суспільства загалом. ВООЗ та інші міжнародні організації значну увагу присвячують цій проблематиці [1]. Так, Всесвітній День психічного здоров'я 2023 року проходив під девізом «Ментальне здоров'я є універсальним правом людини» [2].

Особливої уваги заслуговує розроблений ВООЗ «Комплексний план заходів у сфері психічного здоров'я на 2013-2030 рр.» [3], який визначає психічне здоров'я як невід'ємну частину здоров'я та добробуту, що відображено в самому визначенні терміна «здоров'я» в Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я: стан повного фізичного, психічного й соціального добробуту, а не лише відсутність захворювань чи фізичних порушень. Сам документ представлений на сайті ВООЗ українською мовою, що є дуже показовим, ураховуючи ситуацію в нашій країні. У ньому вказано, що на психічне здоров'я, як і на інші складові загального здоров'я, може впливати низка соціально-економічних факторів, які потрібно враховувати в комплексних стратегіях зміцнення психічного здоров'я, профілактики психічних розладів, лікування та відновлення із застосуванням загальноурядового підходу.

В Україні на державному рівні реалізується низка заходів, які мають на меті охорону та зміцнення ментального здоров'я шляхом забезпечення безоплатних послуг з відновлення психічного здоров'я.

Пріоритетний проєкт МОЗ України «Охорона психічного здоров'я у структурі медичної допомоги» спрямований на впровадження та постійне удосконалення пакетів медичних послуг для дорослих і дітей із психічними розладами в рамках первинної та спеціалізованої (амбулаторної) медичної допомоги. Важливими його складовими є широке залучення лікарів загальної практики-сімейної медицини до надання такої допомоги та підвищення рівня поінформованості пацієнтів щодо можливостей її отримання – своєчасно, якісно та безоплатно [4].

Отже, ментальне здоров'я – це важлива передумова для особистого, суспільного та соціально-економічного розвитку, яка дає можливість адекватно реагувати на різноманітні стресові чинники, використовувати свої здібності та навички

для досягнення поставлених цілей. У травні 2023 року розпочала роботу Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», основною метою якої є самопомога та підтримка інших в умовах війни, оскільки понад 90% жителів нашої країни мають симптоми тривожних розладів (дані МОЗ України) [5].

Метою нашої роботи було вивчити динаміку використання терміна «ментальне здоров'я» в наукових медичних публікаціях, які доступні в електронних наукометричних базах даних, зокрема PubMed та Google Scholar, та проаналізувати кількість таких робіт після значущих суспільних подій (природних катастроф, воєнних конфліктів).

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснили пошук наукових публікацій за запитами «mental health», «mental health natural disaster», «mental health armed conflicts», «mental health general practitioner» у наукометричній базі медичних даних PubMed та пошук за запитом «ментальне здоров'я» в базі даних Google Scholar. Проаналізували динаміку різних типів наукових публікацій (понад 500 тисяч результатів за вказаними пошуковими запитами) з моменту їх першої появи, а саме з 1835 року, і до сьогодні англійською та українською мовами. У базі даних PubMed додатково використовували фільтр «мова публікації», де, крім робіт англійською мовою, окремо аналізували публікації українською мовою (з указаними фільтрами знайдено 10 наукових праць). Аналіз типу наукових публікацій проводили із застосуванням пошукових фільтрів «systematic review» та «систематичний огляд». Для аналізу трендів використовували стандартний пакет статистичних функцій програми Microsoft Excel для Microsoft 365 [6] (ідентифікатор ліцензії: EWW_58cc64b2-cc32-48b6-bd4b-ccc379e20247_574357c00167ce3139). Для аналізу тренду публікації (всіх та окремо систематичних оглядів) вносили їх абсолютні кількості за кожен рік спостереження та будували лінію тренду за допомогою відповідної функції стандартної програми Microsoft Excel для Microsoft 365 (збірка 2311 версії 16.0.17029.20068).

Оскільки стаття є оглядовою та не передбачала використання персональних даних і результатів обстеження пацієнтів, а також проведення будь-яких втручань, то біоетичний висновок та письмова згода не отримувалися.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Станом на кінець вересня 2024 року в базі даних PubMed за запитом «mental health» знайдено 573 754 результати (рис. 1). Перша знайдена робота датується 1835 роком: «The Philosophy of Health; or, an Exposition of the Physical and Mental Constitution of Man, & C» – автори, на жаль, невідомі. Впродовж наступних ста років з'являються поодинокі публікації, проте суттєве зростання

кількості наукових праць із вказаної проблематики спостерігалось у 1946 році – їх було аж 108. Ми вважаємо, що це пов'язано із закінченням Другої світової війни та є відповіддю вчених на запит суспільства, у якому після перенесених потрясінь стан ментального здоров'я значно погіршився, що спровокувало зростання наукових досліджень у цьому напрямку [7].

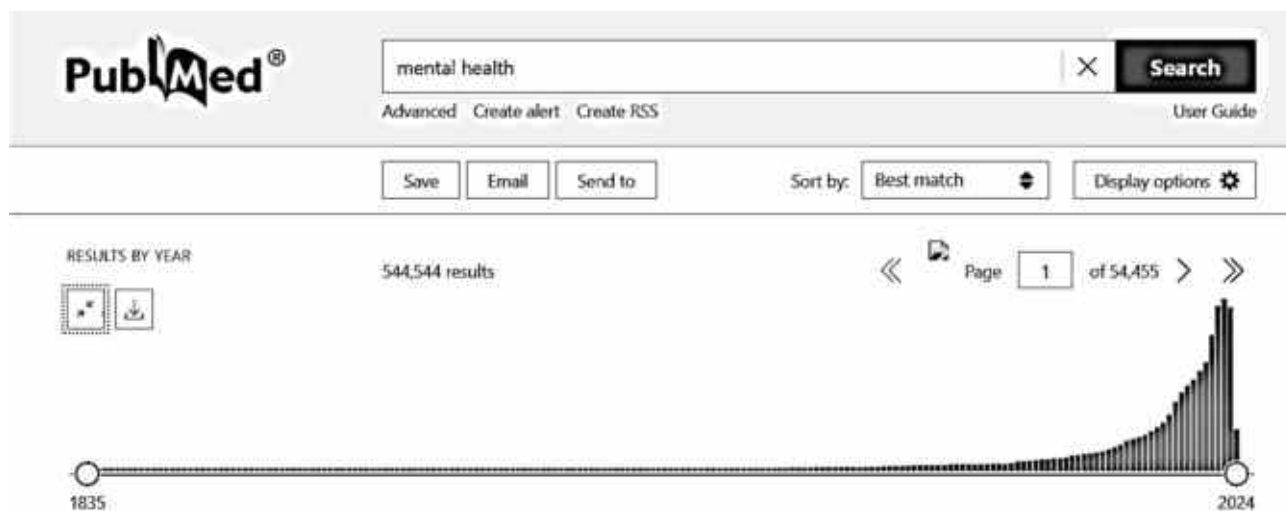

Рис. 1. Динаміка вживання терміна «mental health» у базі даних PubMed з моменту першої згадки (знімок екрана з офіційного сайту)

Більш детально ми вирішили зупинитися на аналізі систематичних оглядів (Systematic review), оскільки вони мають високий рівень доказовості та представляють підсумовані результати численних досліджень з певної проблематики.

У базі PubMed за пошуковим запитом «mental health» у вересні 2024 року отримано 19 391 систематичний огляд, що вказує на суттєву зацікавленість міжнародної наукової спільноти цією проблемою. Перший огляд серед знайдених результатів опублікований у 1994 році. На початку 90-х років минулого століття вчені різних країн починають публікувати праці, присвячені питанням ментального здоров'я різних груп населення: дітей [8], медичних сестер [9], людей літнього віку [10].

На початку XXI століття починають з'являтися систематичні огляди, які присвячені проблемам організації роботи системи охорони здоров'я щодо збереження та зміцнення ментального здоров'я в популяції [11, 12]. Науковці все частіше вказують на роль сімейного лікаря та необхідність командної роботи як для забезпечення зміцнення ментального здоров'я, так і для раннього виявлення та корекції його порушень [13, 14, 15].

Кількість таких праць зростала дуже повільно до 2014 року (за 20-річний період знайдено менше

2000 робіт), тоді як з 2014 року і до сьогодні – опубліковано понад 17 тисяч праць, а їх кількість продовжує щорічно зростати: з 638 у 2014 році до більше ніж 3000 у 2023 році (рис. 2).

Показовим є те, що світова наукова спільнота значну увагу приділяє погіршенню стану ментального здоров'я українців під впливом російського вторгнення [16, 17, 18]. З моменту повномасштабного вторгнення одна за одною з'являються публікації, присвячені вказаній проблемі. Особливо слід відзначити працю іспанських вчених «Соціальні та медичні наслідки війни для українських дітей та підлітків: швидкий систематичний огляд» [19], опубліковану в січні 2024, у якій детально висвітлено проблеми, що виникають в здоров'ї, зокрема ментальному, серед українських дітей та підлітків унаслідок війни, та можливі шляхи його покращення.

Безумовно, ментальне здоров'я є важливим елементом громадського здоров'я в кожній країні світу, для кожної окремої особи, але є ситуації (антропогенні чи природні), що значно загострюють вказану проблему та потребують відповідної реакції з боку держави, суспільства і різних громадських організацій, які шляхом спільних зусиль мають боротися зі вказаними проблемами.

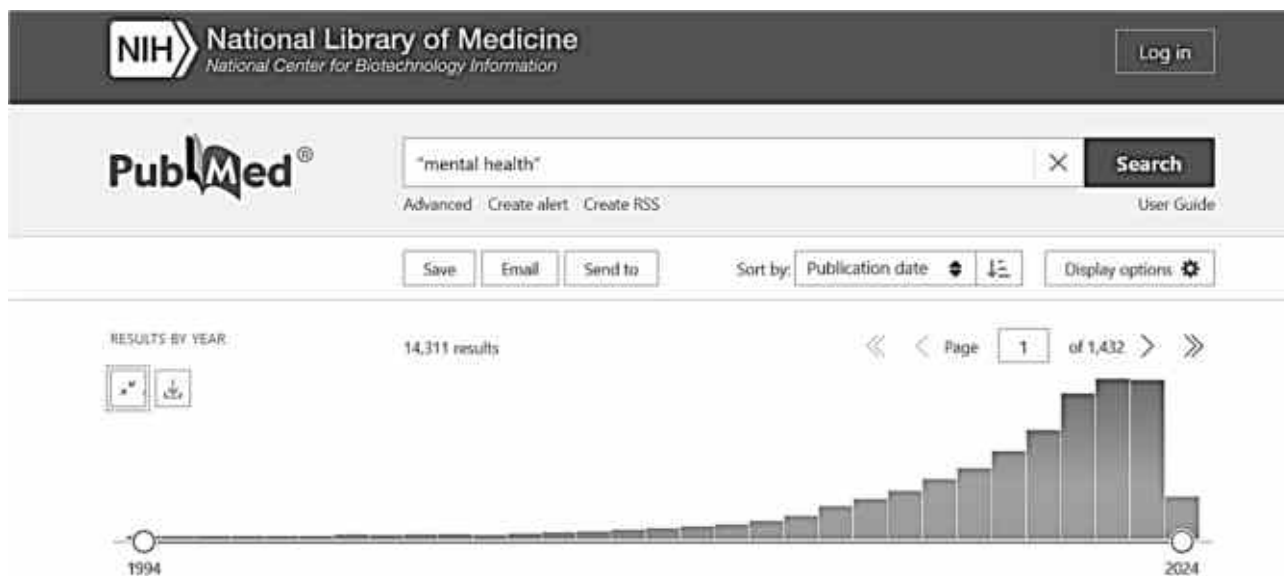

Рис. 2. Динаміка вживання терміна «mental health» з пошуковим фільтром (систематичні огляди) в базі даних PubMed з моменту першої згадки (знімок екрана з офіційного сайту)

За пошуковим запитом «mental health natural disaster» у базі даних PubMed знайдено понад 2500 результатів, з них понад 96% опубліковані за останні 20 років. Систематичних оглядів є тільки 100, перший – у 2007 році [20], далі менше десяти за рік аж до 2021 року. Більшість систематичних оглядів присвячені таким природним катаклізмам, як виверження вулканів, повені, землетруси тощо [21, 22, 23, 24, 25].

Упродовж останніх років з'являються роботи, у яких вивчається вплив пандемії COVID-19 на ментальне здоров'я людей по всьому світу [26, 27, 29].

Надзвичайно вагомим та тригерним чинником для виникнення різних проблем у сфері ментального здоров'я є воєнні дії. В Україні вже третій рік триває повномасштабне вторгнення, яке безумовно негативно впливає на стан ментального здоров'я населення зараз, а також матиме значні віддалені наслідки, що створюватимуть додаткові виклики для системи громадського здоров'я в наступні десятиліття [30, 31, 32].

Окремо ми детально проаналізували публікації за пошуковим запитом «mental health armed conflicts» (психічне здоров'я збройні конфлікти) – знайдено понад 2400 результатів (поодинокі публікації починаючи з 1962 року, із подальшим суттєвим зростанням з 2010 року). Водночас систематичних оглядів є лише 49 (станом на кінець вересня 2024 року). Перша публікація Atanayake V. et al. (2009 р.) вивчає вплив воєнних дій на поширеність ментальних порушень серед дітей [33], і далі щорічно з'являються подібні видання. Це, на нашу думку, свідчить про те, що світова наукова спільнота виокремлює надзвичайно

руйнівний вплив воєнних конфліктів на ментальне здоров'я саме дитячого і молодого населення [34, 35, 36]. У багатьох роботах вивчається вплив війни на ментальне здоров'я ветеранів [37, 38, 39, 40].

Упродовж 10 років після закінчення в 1975 році в'єтнамської війни було опубліковано понад 50 наукових праць, які присвячені ментальному здоров'ю ветеранів [41, 42, 43]. За період з 2014 до сьогодні таких робіт понад 150.

Проблеми з ментальним здоров'ям, які пов'язані в війною в Афганістані, висвітлені в більше ніж 600 наукових роботах (серед яких лише 7 систематичних оглядів у 2014-2024 роках) [44, 45].

Воєнні дії в Сирії також вплинули на стан ментального здоров'я населення країни, що знайшло своє відображення в більше ніж 150 наукових публікаціях, зокрема 3 систематичних оглядах, за останні 7 років [46, 47, 48].

Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну ментальне здоров'я українців привертає увагу науковців з усього світу. У березні 2022 року вчені більше ніж 50 країн опублікували спільну статтю «Вчені проти війни: звернення до світових лідерів щодо кращого управління», де вказують на негативний вплив на стан ментального здоров'я українців воєнних дій з боку Росії [49].

Отже, кількість наукових праць з високим рівнем доказовості, присвячених проблемам ментального здоров'я, англійською мовою є значною і демонструє тренд до постійного суттєвого зростання. А що ж відбувається з українськими публікаціями?

Перша публікація в PubMed українською мовою з'явилася у 2005 році [50], а всього таких робіт є 10. Половина пов'язана з аварією на Чорнобильській атомній електростанції [51, 52, 53], інші розглядають ментальне здоров'я в контексті хронічних захворювань, як один з багатьох впливів на стан пацієнта [54].

Крім пошуку україномовних публікацій у базі даних PubMed, ми використали також базу даних Google Scholar. За запитом «ментальне здоров'я» знайдено понад 1500 публікацій українською мовою, 70% з них видані після березня 2022 року. На нашу думку, це також безпосередньо пов'язано з російсько-українською війною та її руйнівним впливом на український народ загалом та на стан його ментального здоров'я зокрема [55, 56].

Аналізуючи наукові публікації, ми звернули увагу на опитування, яке проводилося дослідницькою агенцією Gradus, у межах створення національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, з теми «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни» [57]. Його результати показали, що населення нашої країни не розуміє різниці між психіатричною та психологічною допомогою; крім того, у суспільстві існує високий рівень несприйняття психологічної допомоги та ототожнення її з лікуванням психіатричних захворювань [4, 5].

Для подолання цієї проблеми Міністерство охорони здоров'я України та партнери запустили Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, основною метою якої є створення системи психологічної допомоги, готової реагувати на всі виклики та здатної надати допомогу всім, хто її потребує [58].

Значна частина людей звертається до свого лікаря первинної медичної допомоги, як до першої особи, для контакту щодо проблем з ментальним здоров'ям [59]. Тому обов'язковим є спеціальне навчання цих лікарів та формування достатнього рівня настороженості щодо виявлення порушень ментального здоров'я пацієнтів на ранніх стадіях – тоді, коли ще і сам пацієнт, можливо, не бачить проблеми, для успішної корекції та запобігання прогресування [60, 61, 62].

Вимогою сучасності є розроблення освітніх програми, практичних вказівок і ресурсів, специфічних для лікарів загальної практики, для того, щоб підвищити рівень їхніх знань та сформувати необхідні навички щодо проблем ментального здоров'я для покращення якості надання медичної допомоги всім пацієнтам. Компетентності щодо ментального здоров'я – сьогодні це базова необхідність для лікарів усіх спеціальностей, а особливо для лікарів первинної медичної допомоги.

Не залишається осторонь і наш університет – цього року в Івано-Франківському національному університеті вперше програма об'єктивного структурованого клінічного іспиту для здобувачів освіти ОПП «Медицина» і ОПП «Педіатрія» передбачала окрему станцію «Ментальне здоров'я». Це є вагомим кроком для формування в майбутніх лікарів відповідних знань, навичок та вмінь з ментального здоров'я. Адже кожен медичний працівник уже зараз має бути націлений на виявлення та подолання проблем, пов'язаних з ментальним здоров'ям. Автори статті переконані, що інформацію про ментальне здоров'я необхідно максимально поширювати серед жителів нашої країни.

ВИСНОВКИ

1. Термін «mental health» широко використовується в наукових медичних публікаціях бази даних PubMed – отримано понад п'ятсот тисяч результатів, з них дев'ятнадцять тисяч публікацій – це систематичні огляди, що свідчить про суттєвий науковий інтерес до проблеми.

2. Щороку, особливо після закінчення Другої світової війни, зростає кількість робіт, присвячених проблемам ментального здоров'я.

3. Природні катастрофи та воєнні дії є важливими тригерами, які зумовлюють погіршення ментального здоров'я великої кількості людей в різних країнах світу.

4. В Україні, під впливом воєнних дій, все населення є в зоні ризику порушень ментального здоров'я, що потребує невідкладних реакцій урядових та неурядових організації та створює додаткові виклики для громадського здоров'я.

5. У наукових медичних публікаціях, які доступні в електронних наукометричних базах даних, зокрема PubMed та Google Scholar, установлено щорічне зростання кількості публікацій за пошуковими запитом «mental health», «ментальне здоров'я»; після значущих суспільних подій (природних катастроф, воєнних конфліктів) з'являються численні публікації, які висвітлюють вплив події на ментальне здоров'я постраждалого населення.

Внески авторів:

Бурак О.Л. – концептуалізація, методологія, ведення, рецензування та редагування;

Федорків Н.Б. – дослідження, концептуалізація, написання – початковий проект;

Карпінець І.М. – методологія, написання – початковий проект, рецензування та редагування;

Ковальчук Р.Є. – дослідження, написання – початковий проект;

Чаплинська Н.В. – дослідження, концептуалізація, рецензування та редагування.

Фінансування. Стаття є фрагментом комплексної науково-дослідної роботи Івано-Франківського національного медичного університету з теми: «Медико-соціальне обґрунтування удосконалення організації профілактики, медичної та

реабілітаційної допомоги населенню» (№ держреєстрації 0124U001983), яка виконується за кошти виконавця.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES

1. World mental health report: transforming mental health for all. WHO [Internet]. World Health Organization; 2022 [cited 2024 Sep 30]. Available from: <https://iris.who.int/handle/10665/356119>
2. World Mental Health Day [Internet]. 2022 [cited 2024 Sep 30]. Available from: <https://www.mentalhealth.org.uk/our-work/public-engagement/world-mental-health-day>
3. Comprehensive mental health action plan 2013–2030. World Health Organization [Internet]. 2022 [cited 2024 Sep 30]. Available from: <https://iris.who.int/handle/10665/345301>
4. [Priority project of the Ministry of Health of Ukraine: Protection of mental health in the structure of medical care]. [Internet]. 2022 [cited 2024 Sep 30]. Ukrainian. Available from: https://moz.gov.ua/uploads/9/48688-dn_1387_01082023_dod.pdf
5. [All-Ukrainian mental health program: How are you? Tools for self-help and support for others]. [Internet]. 2022 [cited 2024 Sep 30]. Ukrainian. Available from: <https://www.phc.org.ua/news/startuvala-vseukrainska-programa-mentalnogo-zdorovya-ti-yak-instrumenti-dlya-samodopomogi-ta>
6. Talakh T, Talakh V. [Use of Excel functions in analytical research and economic analysis]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2023;50:1–6. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-58>
7. Yepsen LN. Post-war problems in guidance of the mentally subnormal. *Am J Ment Defic*. 1945;50:291–5.
8. Hunter J, Higginson I, Garralda E. Systematic literature review: outcome measures for child and adolescent mental health services. *J Public Health Med*. 1996;18(2):197–206. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pubmed.a024480>
9. Yonge O, Austin W, Qiuping PZ, Wacko M, Wilson S, Zaleski J. A systematic review of the psychiatric/mental health nursing research literature 1982–1992. *J Psychiatr Ment Health Nurs*. 1997;4(3):171–7. doi: <https://doi.org/10.1046/j.1365-2850.1997.00042.x>
10. Cole MG. Impact of geriatric home screening services on mental state: a systematic review. *Int Psychogeriatr*. 1998;10(1):97–102. doi: <https://doi.org/10.1017/s1041610298005183>
11. Marshall M, Gray A, Lockwood A, Green R. Case management for people with severe mental disorders. *Cochrane Database Syst Rev*. 1998;(2):CD000050. doi: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD000050>
12. Tyrer P, Coid J, Simmonds S, Joseph P, Marriott S. Community mental health teams (CMHTs) for people with severe mental illnesses and disordered personality. *Cochrane Database Syst Rev*. 2000;(2):CD000270. doi: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD000270>
13. Burns T, Knapp M, Catty J, et al. Home treatment for mental health problems: a systematic review. *Health Technol Assess*. 2001;5(15):1–139. doi: <https://doi.org/10.3310/hta5150>
14. Bower P, Garralda E, Kramer T, Harrington R, Sibbald B. The treatment of child and adolescent mental health problems in primary care: a systematic review. *Fam Pract*. 2001;18(4):373–82. doi: <https://doi.org/10.1093/fampra/18.4.373>
15. Catty J, Burns T, Knapp M, et al. Home treatment for mental health problems: a systematic review. *Psychol Med*. 2002;32(3):383–401. doi: <https://doi.org/10.1017/s0033291702005299>
16. Limone P, Toto GA, Messina G. Impact of the COVID-19 pandemic and the Russia-Ukraine war on stress and anxiety in students: A systematic review. *Front Psychiatry*. 2022;13:1081013. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.1081013>
17. Chudzicka-Czupała A, Hapon N, Chiang SK, et al. Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. *Sci Rep*. 2023;13(1):3602. doi: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28729-3>
18. Zabłocka-Żytka L, Lavdas M. [The stress of war. Recommendations for the protection of mental health and wellbeing for both Ukrainian refugees as well as Poles supporting them]. *Psychiatr Pol*. 2023;57(4):729–46. Polish. doi: <https://doi.org/10.12740/PP/156157>
19. Badanta B, Márquez De la Plata-Blasco M, Lucchetti G, González-Cano-Caballero M. The social and health consequences of the war for Ukrainian children and adolescents: a rapid systematic review. *Public Health*. 2024;226:74–9. doi: <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2023.10.044>
20. Neria Y, Nandi A, Galea S. Post-traumatic stress disorder following disasters: a systematic review. *Psychol Med*. 2008;38(4):467–80. doi: <https://doi.org/10.1017/S0033291707001353>
21. Beaglehole B, Mulder RT, Boden JM, Bell CJ. A systematic review of the psychological impacts of the Canterbury earthquakes on mental health. *Aust N Z J Public Health*. 2019;43(3):274–80. doi: <https://doi.org/10.1111/1753-6405.12894>
22. Cénat JM, McIntee SE, Blais-Rochette C. Symptoms of posttraumatic stress disorder, depression, anxiety and other mental health problems following the 2010 earthquake in Haiti: A systematic review and meta-analysis. *J Affect Disord*. 2020;273:55–85. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.04.046>

23. Fernandez A, Black J, Jones M, et al. Flooding and mental health: a systematic mapping review. *PLoS One*. 2015;10(4):e0119929. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0119929>
24. Mason LR, Sharma BB, Walters JE, Ekenga CC. Mental Health and Weather Extremes in a Southeastern U.S. City: Exploring Group Differences by Race. *Int J Environ Res Public Health*. 2020;17(10):3411. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17103411>
25. Lee S, First JM. Mental Health Impacts of Tornadoes: A Systematic Review. *Int J Environ Res Public Health*. 2022;19(21):13747. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph192113747>
26. Feduniw S, Modzelewski J, Kajdy A, et al. Anxiety of pregnant women in time of catastrophic events, including COVID-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *J Psychosom Obstet Gynaecol*. 2022;43(4):400-10. doi: <https://doi.org/10.1080/0167482X.2021.1985453>
27. Garzillo EM, Cioffi A, Carta A, Monaco MGL. Returning to Work after the COVID-19 Pandemic Earthquake: A Systematic Review. *Int J Environ Res Public Health*. 2022;19(8):4538. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph19084538>
28. Futterman ID, Grace H, Weingarten S, Borjian A, Clare CA. Maternal anxiety, depression and posttraumatic stress disorder (PTSD) after natural disasters: a systematic review. *J Matern Fetal Neonatal Med*. 2023;36(1):2199345. doi: <https://doi.org/10.1080/14767058.2023.2199345>
29. Leung CMC, Ho MK, Bharwani AA, et al. Mental disorders following COVID-19 and other epidemics: a systematic review and meta-analysis. *Transl Psychiatry*. 2022;12(1):205. doi: <https://doi.org/10.1038/s41398-022-01946-6>
30. Javanbakht A. Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late. *Eur J Psychotraumatol*. 2022;13(2):2104009. doi: <https://doi.org/10.1080/20008066.2022.2104009>
31. Lushchak O, Velykodna M, Bolman S, Strilbytska O, Berezovskyi V, Storey KB. Prevalence of stress, anxiety, and symptoms of post-traumatic stress disorder among Ukrainians after the first year of Russian invasion: a nationwide cross-sectional study. *Lancet Reg Health Eur*. 2023;36:100773. doi: <https://doi.org/10.1016/j.lanpe.2023.100773>
32. Pavlova I, Rogowska AM, Zhang SX. Mental Health and well-being During the COVID-19 Pandemic and After the Russian Invasion of Ukraine. *J Community Health*. 2024;49(1):173-82. doi: <https://doi.org/10.1007/s10900-023-01273-x>
33. Attanayake V, McKay R, Joffres M, Singh S, Burkle FJr, Mills E. Prevalence of mental disorders among children exposed to war: a systematic review of 7,920 children. *Med Confl Surviv*. 2009;25(1):4-19. doi: <https://doi.org/10.1080/13623690802568913>
34. Slone M, Mann S. Effects of War, Terrorism and Armed Conflict on Young Children: A Systematic Review. *Child Psychiatry Hum Dev*. 2016;47(6):950-65. doi: <https://doi.org/10.1007/s10578-016-0626-7>
35. Arega NT. Mental Health and Psychosocial Support Interventions for Children Affected by Armed Conflict in low-and middle-income Countries: A Systematic Review. *Child Youth Care Forum*. 2023 Mar 7:1-26. Epub ahead of print. doi: <https://doi.org/10.1007/s10566-023-09741-0>
36. Jolof L, Rocca P, Carlsson T. Support interventions to promote health and wellbeing among women with health-related consequences following traumatic experiences linked to armed conflicts and forced migration: a scoping review. *Arch Public Health*. 2024;82(1):8. doi: <https://doi.org/10.1186/s13690-023-01235-8>
37. Jones C, Miguel-Cruz A, Smith-MacDonald L, et al. Virtual Trauma-Focused Therapy for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel With Post-traumatic Stress Injury: Systematic Scoping Review. *JMIR Mhealth Uhealth*. 2020;8(9):e22079. doi: <https://doi.org/10.2196/22079>
38. Williamson C, Croak B, Simms A, Fear NT, Sharp ML, Stevelink SAM. Risk and protective factors for self-harm and suicide behaviours among serving and ex-serving personnel of the UK Armed Forces, Canadian Armed Forces, Australian Defence Force and New Zealand Defence Force: A systematic review. *PLoS One*. 2024;19(4):e0299239. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0299239>
39. Dyball D, Evans S, Boos CJ, Stevelink SAM, Fear NT. The association between PTSD and cardiovascular disease and its risk factors in male veterans of the Iraq/Afghanistan conflicts: a systematic review. *Int Rev Psychiatry*. 2019;31(1):34-48. doi: <https://doi.org/10.1080/09540261.2019.1580686>
40. Cushing RE, Braun KL. Mind-Body Therapy for Military Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder: A Systematic Review. *J Altern Complement Med*. 2018;24(2):106-14. doi: <https://doi.org/10.1089/acm.2017.0176>
41. Cushing RE, Braun KL. Mind-Body Therapy for Military Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder: A Systematic Review. *J Altern Complement Med*. 2018;24(2):106-14. doi: <https://doi.org/10.1089/acm.2017.0176>
42. Marini CM, Fiori KL, Wilmoth JM, Pless Kaiser A, Martire LM. Psychological Adjustment of Aging Vietnam Veterans: The Role of Social Network Ties in Reengaging with Wartime Memories. *Gerontology*. 2020;66(2):138-48. doi: <https://doi.org/10.1159/000502340>
43. Tsai J, Kong G. Mental health of Asian American and Pacific Islander military veterans: brief review of an understudied group. *Mil Med*. 2012;177(11):1438-44. doi: <https://doi.org/10.7205/milmed-d-12-00214>
44. Goetter EM, Bui E, Ojserkis RA, Zakarian RJ, Brendel RW, Simon NM. A Systematic Review of Dropout From Psychotherapy for Posttraumatic Stress Disorder Among Iraq and Afghanistan Combat Veterans. *J Trauma Stress*. 2015;28(5):401-9. doi: <https://doi.org/10.1002/jts.22038>
45. Grover LE, Williamson C, Burdett H, Palmer L, Fear NT. Level of perceived social support, and associated factors, in combat-exposed (ex-)military personnel: a systematic review and meta-analysis. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. 2024 Dec;59(12):2119-43. doi: <https://doi.org/10.1007/s00127-024-02685-3>

46. Arifoglu AT, Artan T. A systematic review of the factors influencing the risky behaviors of syrian forced migrant children and adolescents in Turkey. *Clin Child Psychol Psychiatry*. 2024;29(3):1195-212. doi: <https://doi.org/10.1177/13591045241231336>
47. Nguyen TP, Guajardo MGU, Sahle BW, Renzaho AMN, Slewa-Younan S. Prevalence of common mental disorders in adult Syrian refugees resettled in high income Western countries: a systematic review and meta-analysis. *BMC Psychiatry*. 2022;22(1):15. doi: <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03664-7>
48. Peconga EK, Høgh Thøgersen M. Post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety in adult Syrian refugees: What do we know? *Scand J Public Health*. 2020;48(7):677-87. doi: <https://doi.org/10.1177/1403494819882137>
49. Pandi-Perumal SR, Kumar VM, Pandian NG, et al. Scientists Against War: A Plea to World Leaders for Better Governance. *Sleep Vigil*. 2022;6(1):1-6. doi: <https://doi.org/10.1007/s41782-022-00198-0>
50. Hryntsova VM, Hryntsov MI. [Difficulties and errors of army medical expertise of neuropsychological health of military personnel called for the military service]. *Lik Sprava*. 2005;(1-2):104-7. Ukrainian. PMID: 15916008
51. Gunko N, Loganovsky K, Buzunov V, Korotkova N. [Aging of the Chornobyl catastrophe survivors and problems of their mental health survey]. *Probl Radiac Med Radiobiol*. 2021;26:162-87. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2021-26-162-187>
52. Gunko NV, Ivanova OM, Loganovsky KM, Korotkova NV, Masiuk SV. [Some issues of life activities of population in the Chornobyl exclusion zone in Ukraine]. *Probl Radiac Med Radiobiol*. 2021;26:141-61. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2021-26-141-161>
53. Pinchuk IY, Boltonosov SV, Atamanchuk NV, et al. [Study of suicide behavior in joint force operation veterans in eastern Ukraine and in liquidators of the consequences of the Chornobyl accident]. *Probl Radiac Med Radiobiol*. 2020;25:230-48. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2020-25-230-248>
54. Krasnoselskyi MV, Kyrylova OO, Rublova TV, Svyarenko AV, Artiukh SV. [Assessment of distress dynamics and quality of life of cancer patients at the stage of radiation therapy and possibilities of their correction]. *Probl Radiac Med Radiobiol*. 2022;27:353-62. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2022-27-353-362>
55. Pustovoyt MM, Romash I, Romash I, Vynnyk MI, Dzivak KV, Syniuk II, et al. From treatment to social reintegration: principles of medical and psychological support of veterans (on example of the Russian-Ukrainian war). *MHG CJ* [Internet]. 2024 Jun 5 [cited 2024 Oct 3];7(1):55-70. Available from: <https://mhgcj.org/index.php/MHG CJ/article/view/196>
56. Rzonca P, Podgorski M, Łazarewicz M, Gałązowski R, Rzonca E, Detsyk O, et al. The prevalence and determinants of PTSD, anxiety, and depression in Ukrainian civilian physicians and paramedics in wartime—An observational cross-sectional study six months after outbreak. *Psychiatry Res*. 2024;334:115836. doi: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2024.115836>
57. Mental Health and Attitudes of Ukrainians Towards Psychological Assistance during the War [Internet]. 2023 [cited 2024 Oct 2]. Available from: <https://gradus.app/en/>
58. [National mental health program]. [Internet]. 2022 [cited 2024 Oct 2]. Ukrainian. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>
59. Aouad P, Janssen A, Corry S, et al. Educating primary care physicians about eating disorders: Pilot data from a microlearning programme. *Eur Eat Disord Rev*. 2024;32(4):687-99. doi: <https://doi.org/10.1002/erv.3074>
60. Zammit D, Grech J, Abela P, Mamo D. Mental health attitudes in Malta: a cross-sectional survey exploring the knowledge and perceptions of general practitioner trainees. *BJPsych Bull*. 2024;48(3):168-72. doi: <https://doi.org/10.1192/bjb.2023.56>
61. Bélanger SM, Hauge LJ, Reneflot A, et al. General practitioner consultations for mental health reasons prior to and following bereavement by suicide. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. 2024 Sep;59(9):1533-41. doi: <https://doi.org/10.1007/s00127-023-02607-9>
62. Frayne J, Seddon S, Lebedevs T, Milroy T, Teh B, Nguyen T. General practitioner perceptions and experiences of managing perinatal mental health: a scoping review. *BMC Pregnancy Childbirth*. 2023;23(1):832. doi: <https://doi.org/10.1186/s12884-023-06156-6>

Стаття надійшла до редакції 04.10.2024;
затверджена до публікації 30.11.2024

